

УДК 346.1

Олена Гончаренко,

канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного приватного,
комерційного та цивільного права
Київського національного торговельно-економічного університету

ВИДИ САМОРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті визначені різні види саморегулювання господарської діяльності. Автором запропоновано такі різновиди відповідно до встановлених критеріїв: договірне, корпоративне та інституційне; нормативне та організаційне. Залежно від складу суб'єктів саморегулювання господарської діяльності виділено рівні саморегулювання: первинний (індивідуальний, договірне саморегулювання) та вторинний (колективний, корпоративне саморегулювання).

Ключові слова: саморегулювання господарської діяльності, договірне саморегулювання, корпоративне саморегулювання, інституційне саморегулювання, первинний рівень саморегулювання, вторинний рівень саморегулювання.

Постановка проблеми. Процеси реформування правового забезпечення господарської діяльності в Україні актуалізували проблематику її саморегулювання. Незважаючи на втрачений досвід саморегулювання господарської діяльності у результаті панування радянської правової доктрини на теренах України, в умовах сьогодення відбувається активний пошук найбільш іманентної для України моделі саморегулювання. Перехід до національної моделі має еволюціонувати від державного регулювання за допомогою дерегулювання до власне саморегулювання у більшості видів економічної діяльності. Саморегулювання господарської діяльності є ефективною формою соціального регулювання економічних відносин, оскільки здійснюється без жорсткого державного втручання безпосередньо суб'єктами розробки та реалізації правил, які зацікавлені в результаті досягнення поставленої перед ними самими мети та активно діють, застосовуючи за собою, притаманні саморегулюванню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання саморегулювання останнім часом досить активно обговорюється у наукових колах. Учені намагаються створити концепції саморегулювання виходячи з позиції теорії права, цивільного, господарського права. Окремо слід відзначити наукові доробки вчених із приводу діяльності саморегулювальних організацій: В. В. Кочина [1], Н. Ю. Філатової [2]. Питання функціонування саморегулювальних організацій в окремих галузях економіки були предметом наукового пошуку

О. О. Бакалінської, О. В. Кологойди, В. І. Полоховича та ін. Однак недостатньо розроблено питання видів саморегулювання господарської діяльності, у тому числі видів саморегулювальних організацій, що вказує на перспективність дослідження в цьому напрямі.

|| **Метою статті** є визначення видів саморегулювання господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що загалом проблематика саморегулювання постала у зв'язку з розробкою концепції ефективного регулювання, яке відбувається на основі балансу приватних та публічних інтересів.

Ефективне саморегулювання передбачає наявність професійного кодексу (стандартів ведення бізнесу), розробленого учасниками ринку самостійно; наявність механізмів забезпечення дотримання (enforcement) таких кодексів та моніторинг учасників, санкції за порушення правил; наявність ефективної системи вирішення суперечок [3, с. 29].

О. В. Кологойда слушно зазначає: «...сутність саморегулювання полягає у можливості для суб'єктів певного виду професійної діяльності, об'єднуючись на добровільній основі, самостійно здійснювати її регулювання (шляхом локальної нормотворчості) та контроль за її здійсненням. Змістом саморегулювання є засноване на нормах законодавства регулювання відносин в окремих сферах економічної діяльності, яке здійснюється на принципах самоорганізації, тобто без безпосереднього втручання держави» [4, с. 111].

Саморегулювання в підприємстві розуміється як регулювання певних ринків і сфер підприємницької діяльності самими її учасниками, без втручання держави. Воно означає установлення певних правил для учасників визначеного сегменту ринку, включаючи санкції за порушення цих правил, механізми вирішення конфліктів між учасниками ринку та ін., що встановлюється учасниками ринку. Із цією метою ними створюються спеціальні організаційні структури – саморегульвні організації, яким надаються певні повноваження, за допомогою реалізації яких здійснюється саморегулювання в тій або іншій сфері підприємництва [5, с. 69]. Виходячи з того, що до змісту саморегулювання перш за все включають специфічні засоби, які ним застосовуються, можна визначити види саморегулювання господарської діяльності виходячи з критерію засобів.

До таких засобів саморегулювання господарської діяльності можна віднести: господарський договір, кодекси корпоративної етики, звичаї ділового обороту, стандартні правила здійснення певних видів діяльності, саморегульвні організації тощо.

Отже, залежно від виду засобів саморегулювання господарської діяльності поділяють на:

– договірне – суб'єкти застосовують засоби, підставою для яких є договір (угода):

а) господарські договори (основний договір, арбітражні угоди як віддільні від господарського договору угоди; угоди про вибір права, якими визначається застосовний до конкретного договору правопорядок);

б) звичаї ділового обороту (торгівлі) – на основі угоди про вибір права або принципів міжнародного приватного права;

в) стандартні правила, етичні кодекси здійснення певних видів економічної діяльності;

г) інші узгоджені дії суб'єктів на основі договору;

– корпоративне – застосовуються засоби на підставі корпоративних актів (правила етичної поведінки представників корпорацій, кодекси корпоративної етики);

– інституційне (організаційне регулювання) – створюються саморегульвні організації, які можуть розробляти певні правила поведінки в окремих видах економічної діяльності, окрім того, здійснювати контроль за їх виконанням, забезпечувати допомогу суб'єктам саморегулювання та їх захист.

При саморегулюванні господарської діяльності для захисту інтересів суб'єктів саморегулювання застосовуються альтернативні методи врегулювання спорів, які, по

суті, є засобами саморегулювання: медіація, консиліація, переговори, експертиза та інші.

До засобів забезпечення саморегулювання можна віднести: – договірні (визначені договором); організаційні, дисциплінарні (визначені саморегульвними організаціями); – корпоративні (внутрішні, передбачені корпоративними актами); – систему альтернативних методів врегулювання спорів між суб'єктами.

При саморегулюванні суб'єкт на свій розсуд визначає (координує) власну поведінку, обирає ту «модель», яка є для нього найбільш сприятливою. З боку держави ж для з'ясування «корисності» такої моделі, відповідно, застосовуються засоби, притаманні державному регулюванню: нормативно-правове закріплення, визначення інституційної складової саморегульвної організації, допустимість диспозитивного методу регулювання. Саме цим держава «узаконує» саморегулювання у різних його проявах, видах (вертикальне, горизонтальне). Водночас держава створює належну систему гарантій саморегулювання господарської діяльності, визначаючи їх нормативну та організаційно-правову складові частини, поєднуючи за необхідності саморегулювання зі співрегулюванням окремих можливих сфер господарської діяльності.

Залежно від форми закріплення саморегулювання господарської діяльності може бути презентоване як:

нормативне – проявляється у створенні, розробці, закріпленні саморегульвних норм (етичних кодексів, правил поведінки, корпоративних норм);

організаційне (інституційне) – створюються відповідні саморегульвні організації, які представляють відповідних учасників господарської діяльності.

Для саморегулювання характерно формування взаємовідносин по вертикалі та горизонталі.

У вертикальних відносинах основою є регулятивний складник адміністративно-правового характеру (відносини між органами державного регулювання та учасниками ринку, відносини між саморегульвними організаціями та професійними учасниками ринку). Горизонтальні відносини мають господарсько-правовий характер (відносини між учасниками ринку) та управління (відносини безпосередньо між учасниками ринку у межах саморегульвних організацій) [6, с. 112]. Підтримуємо такий широкий погляд на саморегулювання, адже слід зазначити, що вертикальні відносини можуть бути і в межах саморегульвної організації, в якій її суб'єкти мають підкорятися спільно прийнятим пра-

вилам, дотримуватися їх та у разі невиконання перетерпіти певні санкції (наприклад, призупинення або виключення зі складу).

Горизонтальні відносини – відносини у межах укладення договору та інші відносини на основі вільного волевиявлення, самостійності та рівності суб'єктів саморегулювання.

Виділяють також стихійне та організоване саморегулювання. При стихійному саморегулюванні відсутні певні обмеження з боку держави. Організованому саморегулюванню притаманне встановлення «правил гри», тобто певних нормативних засад (імперативних норм, відступ від яких не допускається) державою для суб'єктів саморегулювання.

Важливою ознакою спонтанного саморегулювання нині є те, що воно виникає у відповідь на об'єктивну необхідність заповнити певну прогалину в централізованому регулюванні [7, с. 231].

Залежно від виду господарської діяльності саморегулювання може поділятися на: – саморегулювання діяльності на фондовому ринку; – саморегулювання діяльності на ринку фінансових послуг; – саморегулювання у торговельній діяльності; – саморегулювання у банківській діяльності; – саморегулювання у страховій діяльності; – саморегулювання у будівельній діяльності; – саморегулювання в інноваційній діяльності; – саморегулювання у рекламній діяльності тощо.

Залежно від мети здійснення господарської діяльності саморегулювання може здійснюватися комерційними суб'єктами господарювання та некомерційними суб'єктами господарювання.

Відповідно до складу суб'єктів у саморегулюванні господарської діяльності можна виділити рівні.

Первинний (індивідуальний, договірне саморегулювання) – саморегулювання здійснюється одним учасником – суб'єктом підприємницької діяльності; групою суб'єктів на рівні укладення договорів; суб'єктом корпоративних відносин з метою упорядкування внутрішньої організації.

Вторинний (колективний, корпоративне саморегулювання) – здійснення саморегулювання шляхом об'єднання учасників господарювання у саморегулювальні організації, що виявляється у створенні відповідних загальних органів управління.

Специфікою становлення саморегулювання господарської діяльності є те, що на його розвиток у кожній державі впливають інтеграційні та глобалізаційні процеси, зокрема потреби розвитку міжнародної торгівлі.

І. І. Рекуненко, Є. П. Бондаренко виділяють такі саморегулювальні організації, як: міжнародні організації; національні організації; за-

наявності відносно замкнених регіональних ринків фінансових послуг можна, відповідно, засновувати регіональні саморегулювальні організації [8, с. 396-397].

Саморегулювання господарської діяльності може проходити на міжнародному (універсальному) рівні (наприклад, міжнародні стандарти діяльності професійних учасників та системи регулювання ринку цінних паперів та інших фінансових інструментів визначає програмний документ (звіт) Міжнародної організації комісії із цінних паперів (IOSCO) «Цілі та принципи регулювання ринку цінних паперів» [9]; регіональному рівні (наприклад, саморегулювальні організації у межах Європейського Союзу); національному рівні (наприклад, створення об'єднуючої організації у межах держави щодо конкретного виду економічної діяльності); локальному рівні (наприклад, створення саморегулювальних організацій певного регіону (області) держави); індивідуальному рівні, тобто здійснюване окремим суб'єктом, суб'єктами (наприклад, укладення договору).

Окремого дослідження потребують позиції науковців із приводу підходів до саморегулювання з огляду на діяльність саморегулювальних організацій.

Класичним у юридичній науці є виділення трьох видів (моделей, типів) саморегулювання у світі, які пов'язані з компетенцією саморегулювальних організацій [10, с. 64; 4, с. 110; 11, с. 180; 12, с. 196; 8, с. 395-396]. Отже, виділяють добровільне, делеговане та змішане саморегулювання. Кожен із цих видів саморегулювання пов'язаний із формулою взаємодії та взаємовідносин з державою.

Якщо це добровільне саморегулювання, то самі суб'єкти встановлюють певні правила та контролюють їх виконання без втручання держави. Щодо цього В. М. Махінчук слушно зазначає: «Метою такого саморегулювання є досягнення конкурентних переваг завдяки демонстрації відповідності більш високим стандартам, іншими словами – позитивного впливу участі саморегулювальних організацій на ділову репутацію. Роль держави у цьому випадку обмежується антимонопольним регулюванням» [11, с. 180].

Делеговане саморегулювання ґрунтується на тому, що саморегулювальні організації здійснюють регулювання окремої галузі економіки на підставі передачі цих функцій з боку держави. Встановлюються більш жорсткі вимоги (правила поведінки), обов'язковість членства, визначаються повноваження щодо контролю суб'єктів та санкції у разі недотримання визначених саморегулювальною організацією та державою вимог.

Змішане саморегулювання полягає у здійсненні саморегулювними організаціями лише окремих функцій держави у певних галузях економіки. Причому не визначається обов'язковість членства або ж дотримання інших вимог для учасників господарської діяльності.

Отже, залежно від форм взаємодії з органами державної влади та відношення держави до саморегулювання виділяють: делеговане (передача низки функцій держави саморегулювним організаціям), добровільне (без передачі функцій держави, у межах вироблених власних норм); змішане (передача окремих функцій з одночасним підпорядкуванням власним саморегулювним нормам).

Н. Ю. Філатова поділяє саморегулювання на два види: добровільне (учасники певного ринку добровільно вступають до певної саморегулювальної організації та виходять із неї) та обов'язкове (у разі делегованого саморегулювання всі учасники ринку обов'язково мають бути членами визначеної саморегулювальної організації). Автор зазначає, що «при добровільному саморегулюванні... діяльність цих організацій не обмежується спеціальними актами адміністративного законодавства. При делегованому саморегулюванні правовий статус таких організацій визначається актами не лише цивільного, а й адміністративного законодавства» [13, с. 8].

В. В. Кочин поділяє саморегулювальні організації, які діють в Україні, відповідно до критерію їх іменування у законодавстві: 1) поіменовані – ті, які визначені законодавством як саморегулювальні організації; 2) не поіменовані – ті, які не визначені як саморегулювальні організації, але виконують функції саморегулювання відносин. До саморегулювальних організацій також належать торгово-промислові палати та біржі, діяльність яких здійснюється на підставі дозвільної природи створення та владних функцій [1, с. 40]. Підтримуємо таку класифікацію саморегулювальних організацій, адже значна їх частина діє та реєструється в Україні як громадські організації, однак з огляду на обсяг функцій та компетенцій, які вони виконують, можна впевнено стверджувати існування конкретної саморегулювальної організації. Слід зазначити, що, на думку науковців Головного експертного управління Верховної Ради України, торгово-промислові палати за своєю сутністю повинні бути визнані саморегулювальними організаціями [14]. Така позиція є цілком прийнятною, особливо з огляду на міжнародний досвід діяльності промислових палат та ту роль, яку вони виконують для налагодження міжнародної торгівлі.

Найбільш популярною організаційно-правовою формою професійних об'єднань є громадська організація [15, с. 70].

В. Головка, В. Єрмоленко «підприємницькі» громадські організації поділяють на дві категорії. До першої вони відносять структури, діяльність, яких зосереджується переважно на забезпеченні інформаційно-консультативних, просвітницьких, посередницьких та інших потреб підприємців. До другої категорії належать організації підприємців, що мають на меті насамперед об'єднати їхні зусилля, сформувавши та довести до громадськості, державної установи, органів місцевого самоврядування спільну позицію, тобто це організації-репрезентанти певних підприємницьких груп (за територіальними, галузевими, тендерними тощо ознаками) [16, с. 7].

В Україні сьогодні діє декілька великих саморегулюваних організацій, наприклад: Асоціація «Українські фондові торговці»; Українська асоціація інвестиційного бізнесу; Асоціація «Перша фондова торговельна система»; Асоціація учасників фондового ринку України; Асоціація «Регіональний фондовий союз» [17, с. 332], які є не поіменованими. Однак Професійна асоціація реєстраторів і депозитаріїв (ПАРД), Асоціація «Українські фондові торговці» (АУФТ) і Українська асоціація інвестиційного бізнесу (УАІБ) є саморегулюваними організаціями в юридичному сенсі: вони мають відповідне свідоцтво (дозвіл) [17, с. 332], тобто є поіменованими.

Загалом класифікувати саморегулювальні організації можна і за іншими критеріями, наприклад за функціональною спрямованістю, за порядком створення, за видом економічної діяльності, для регулювання якої вони створюються, за взаємодією у межах організації, за видами контрольних функцій тощо. Тому вказане є перспективним напрямом наукових досліджень.

Висновки

Підсумовуючи викладене, можна визначити такі види саморегулювання господарської діяльності залежно від: виду засобів саморегулювання (договірне, корпоративне та інституційне (організаційне регулювання)); засобів забезпечення саморегулювання (договірні (визначені договором), організаційні, дисциплінарні, корпоративні, систему альтернативних методів врегулювання спорів між суб'єктами); форми закріплення саморегулювання господарської (нормативне та організаційне (інституційне)); виду господарської діяльності; мети здійснення господарської діяльності; залежно від складу суб'єктів саморегулювання господарської діяльності можна виділити рівні (первинний (індивідуальний,

договірне саморегулювання) та вторинний (колективний, корпоративне саморегулювання). Саморегулювання господарської діяльності може проходити на міжнародному (універсальному), регіональному, локальному та індивідуальному рівнях. Класичним є виокремлення добровільного, делегованого та змішаного саморегулювання.

Список використаних джерел:

1. Кочин В. В. Цивільно-правові відносини участі суб'єктів підприємництва у саморегулювальних організаціях : монографія / В. В. Кочин. – К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. – 128 с.
2. Філатова Н. Ю. Саморегулювальні організації як суб'єкти цивільного права : монографія / Н. Ю. Філатова. – Х.: Право, 2016. – 240 с.
3. Бордюг Б. Посібник для слухача до курсу «Аналіз регуляторного впливу» [Електронний ресурс] / Бордюг Б., Малюгіна К., Татаревський О. – Режим доступу : <http://policy-analysis.org/wp-content/uploads/2014/10/Regulatory-impact-analysis-Posibnyk-2007.pdf>.
4. Кологойда О. Саморегулювання професійної діяльності фондового ринку / О. Кологойда // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2012. – Вип. 92. – С. 109–112.
5. Добровольська В. В. Правові засади державного регулювання підприємницької діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / В. В. Добровольська. – Одеса, 2007. – 225 с.
6. Рябченко О. П. Межі та джерела адміністративно-правового регулювання господарських відносин / О. П. Рябченко // Право та управління. – 2010. – № 1.
7. Ogus A. Self-regulation / Anthony Ogus, Emanuela Carbonara. – 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fratellipedrini.com/wp-content/uploads/2012/01/carbonara1.pdf>.
8. Рекуненко І. І. Особливості діяльності саморегулювальних організацій на ринку фінансових послуг /

І. І. Рекуненко, Є. П. Бондаренко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2010. – Т. 29. – С. 394–407.

9. Міжнародна організація комісій з цінних паперів (IOSCO) «Цілі та принципи регулювання ринку цінних паперів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.iosco.org

10. Бакаліньська О. О. Правової проблеми саморегулювання в сфері добросовісної конкуренції / О. О. Бакаліньська // Право і суспільство. – 2014. – № 2. – С. 63–69.

11. Махінчук В. М. Приватноправове регулювання підприємницьких відносин в Україні / В. М. Махінчук. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 320 с.

12. Говорун О. В. Саморегулювання господарської діяльності та її співвідношення з державним регулюванням / О. В. Говорун // Економічна теорія та право. – 2015. – № 1 (20). – С. 193–203.

13. Філатова Н. Ю. Саморегулювальні організації як суб'єкти цивільного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Н. Ю. Філатова ; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2014. – 21 с.

14. Висновок на проект Закону України «Про саморегулювальні організації» (реєстр. № 10052 від 15.02.2012, внесений народними депутатами України Н. Королевською та М. Катеринчуком) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42550.

15. Крутов В. Розвиток саморегулювання підприємницької та професійної діяльності в Україні як елемент становлення недержавної системи безпеки / В. Крутов // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 9. – С. 68–71.

16. Головка В. Дніпропетровщина: третій сектор не зайвий / В. Головка, В. Єрмоленко // Український регіональний вісник. – 2002. – № 40. – С. 7.

17. Болдуєва О. В. Підвищення ролі комерційних банків і саморегулюваних організацій як важливої складової сучасної моделі інфраструктури фондового ринку України / О. В. Болдуєва / Вісник ЖДТУ. – 2011. – № 4 (58). – С. 330–333.

В статье определены различные виды саморегулирования хозяйственной деятельности. Автором предложены следующие разновидности в соответствии с установленными критериями: договорное, корпоративное и институциональное; нормативное и организационное. В зависимости от состава субъектов саморегулирования хозяйственной деятельности выделены уровни саморегулирования: (первичный (индивидуальный, договорное саморегулирование) и вторичный (коллективный, корпоративное саморегулирование)).

Ключевые слова: саморегулирование хозяйственной деятельности, договорное саморегулирование, корпоративное саморегулирование, институциональное саморегулирование, первичный уровень саморегулирования, вторичный уровень саморегулирования.

The article defines the different types of self-regulation of economic activity. The author offered the following types under established criteria: contractual, corporate and institutional; regulatory and organizational. Depending on the subjects level of economic activity of self-regulation: (a primary (individual, contractual self-regulation) and secondary (collective, corporate self-regulation)).

Key words: self-regulation of economic activity, contractual self-regulation, self-regulation of corporate, institutional self-regulation, self-primary level of self-regulation, secondary level of self-regulation.